

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

УДК 069.01::930.25(477.74)

Вадим МАШТАЛІР*

Доля одеського військово-історичного музею (за матеріалами архівно-кримінальної справи Андрія Івановича Посохова «Весна»)

У статті досліджено створення та діяльність військово-історичного музею Одеського будинку культури армії та флоту, відображено роботу його завідуючого Андрія Івановича Посохова. Проаналізовано особливості впливу суспільно-політичної ситуації 1920–1940-х рр. на військове музейництво в Україні через матеріали архівно-кримінальної справи («Весна»).

Ключові слова: військово-історичний музей, музейна справа, музеєзнавство, «справа Весна».

Суперечливі суспільно-політичні події 1920–1940-х рр. акцентували проблему створення військово-історичних музеїв. Їх метою була демонстрація тривалих бойових дій на території радянської України. Проте переважна більшість військово-істо-

---

* *Машталір Вадим Віталійович* – кандидат історичних наук, Генеральний штаб Збройних Сил України.

ричних експонатів концентрувалися у багатьох вже існуючих центральних музеях. Перелік музеїв, що містили військово-історичні пам'ятки, розширювався за рахунок музеїв міст та селищ республіки, колекції яких містили предмети озброєння та військового спорядження.

У досліджуваній період у центрі уваги громадськості перебували пам'ятки воєнної історії – оборонні укріплення, військово-інженерні споруди, військові цвинтарі, братські та поодинокі могили видатних військових діячів, пам'ятки і пам'ятні місця, пов'язані з подіями Першої світової війни, історією Української революції. Виявлення та увічнення пам'ятних історичних місць, започатковані в той період, заклали підґрунтя для збереження автентичних пам'яток історії¹.

Через воєнні дії початку 1920-х рр., соціально-політичні експерименти більшовицької влади наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. знівелювалася повноцінна робота військово-історичних установ. Так, офіційних фактів існування у Києві військово-історичного музею немає. Аналізуючи фото з альбому Об'єднаної командної школи ім. С. С. Каменєва² (нині будівля військового ліцею ім. Івана Богуна) із фондів Центрального державного архіву кінофотофонодокументів України ім. Г. С. Пшеничного, з великою ймовірністю можливо припустити, що залишки Військово-історичного музею, який у 1918–1919 рр. знаходився у будинку на вул. Катерининській, 12, зберігалися в даній школі. Проте в історичному формулярі школи Каменєва жодні свідчення про роботу такого музею відсутні³.

¹ Біляшевський М.Ф. Наші національні скарби. – К.: Шлях, 1918. – С.12.

² Каменєв Сергій Сергійович (1881–1936) – нар. у Києві. Брав участь у Першій світовій війні, командир Полтавського піхотного полку, полковник. Із вересня 1918 по липень 1919 рр. командував Східним фронтом. Із липня 1919 по квітень 1924 рр. – командувач військовими силами радянської Росії. У травні 1927 р. – заступник наркома по військовим і морським справам. Похований у Кремлівській стіні.

³ Маїсталир В.В. Культурно-музезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні // Питання історії науки і техніки. Зб. наук. праць. – К.: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОPIK, 2015. – Вип. 4 (36). – С. 56.

Матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України підтверджується існування в Одесі військово-історичного музею⁴. Завідувачем військово-історичного музею Одеського Будинку Червоної армії та флоту у 1923–1931 рр. був Андрій Іванович Посохов. У матеріалах архівно-кримінальної справи «Весна», фігурантом якої став Посохов, зазначалося, що серед експонатів музею виявили: 14 станкових кулеметів, із них: німецьких – 4 (типу «Кольт»), французьких – 2, австрійських – 1, англійський – 1, російських – 2, американських – 4; 10 ручних кулеметів, із них: англійських – 3, французьких – 5, німецьких – 1, датських – 1; 7 бомбометів, із них: російських – 2, австрійських – 3, німецьких – 2; 1 міномет; 1 малокаліберна пушка та 12 бомб до бомбометів.

Посохов свідчив, що експонати потрапили до музею із царського музею та «Союзу мисливців» у 1929–1930 рр., але документи про їх походження були відсутні⁵.

Андрій Іванович Посохов народився у м. Одеса 17 лютого 1867 р. Його батько – Іван Андрійович Посохов – був купцем 1-ї гільдії та почесним громадянином Херсонської губернії, але помер у 1884 р. у скруті. Мати – Ганна Семенівна Посохова – померла у 1920–1921 рр. (точні дані відсутні) в Одесі від дизентерії.

Здобувши домашню освіту, А. Посохов відразу вступив до 3-го класу Ростовського училища, але після розорення батька повернувся до Одеси і закінчив 6 класів училища святого Павла.

У 1884 р. Андрія Івановича зарахували у 59-й піхотний Люблінський полк 15-ї стрілецької дивізії. У серпні того ж року його направили до Одеського юнкерського училища. Після його закінчення у 1886 р. він отримав чин підпрапорщика і повернувся до 59-го полку. У 1889 р. А. Посохов став підпоручиком 13-го стрілецького полку. Всього А. Посохов прослужив в полку 25 років і закінчив військову службу командиром 7-ї роти у чині капітана. При виході на пенсію отримав чин підполковника і відповідне пенсійне забезпечення.

⁴ *Машталір В.В.* Культурно-музеезнавчий аспект формування військово-історичних музеїв в Україні. – С.57.

⁵ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67093, т. 2135-ФП, арк. 6.

Під час військової служби брав активну участь у громадському житті Одеси. Зокрема, став одним із засновників у 1908 р. Одеського гуртка футболу⁶. Засновниками гуртка також були

Одеський гурток футболу, 1911 р.

почесний громадянин Олександр Георгійович Кірсанов, прапорщик запасу Микола Олександрович Виноградов, житомирський міщанин Лука Осипович Петренко, селянин Подільської губернії Іван Антонович Шаєвській, відставний поручик Костянтин Венедиктович Зданевич, підпоручик 205-го резервного Ізмаїльського полку Василь Михайлович Крекнін, німецько-підданий Юлій Юлійович Тайхман. Окрім футболу, гурток активно рекламував крикет, хокей, лаун-теніс, крокет, фехтування і катання на ковзанах, а також влаштовував музичні та танцювальні вечори, спектаклі, свята, бали, маскаради та інші розваги. 1911 р. гурток футболу став одним із засновників Одеської футбольної ліги, брав участь у першому Одеському міському чемпіонаті і виборов четверте місце.

Загалом гурток футболу став «батьком» одного з титулованих аматорських футбольних клубів Одеси – «Локомотива». Після революції клуб розформували, а команда перейшла під

⁶ Коршак Ю.Ф. Россия без чемпиона // Старый, старый, футбол. – М.: ФИС, 1975. – С. 78–86.

управління спортивного центру залізничників. Із листопада 1935 р. на його основі створили добровільне спортивне товариство «Локомотив»⁷.

Під час Першої світової війни А. Посохов був розпорядником музею 4-ї стрілецької бригади. Наприкінці 1915 р. Андрій Іванович демонстрував музей командиру 4-ї стрілецької бригади генералу А. І. Денікіну, який приїхав в Одесу.

Командир 4-ї стрілецької бригади генерал-майор А. І. Денікін (в центрі) зі своїм штабом, м. Осек, 21 грудня 1914 р.

4-а стрілецька бригада була порівняно молодим з'єднанням російської імператорської армії. Вона була створена у 1870 р. із чотирьох батальйонів: 13-го, 14-го, 15-го та 16-го, сформованих у 1850-і рр. із запасних частин. 31 грудня 1888 р. батальйони переформували у полки двобатальйонного складу кожний (на відміну від інших піхотних полків чотирибатальйонного

⁷ Коршак Ю.Ф. Россия без чемпиона. – С. 92–98.

складу)⁸. Лише у 1914 р. під час мобілізації полки розгорнули до трибатальйонного складу.

Після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. 4-та стрілецька бригада отримала неофіційну назву «Залізна бригада». Повторне найменування «залізної» бригада отримала під час Першої світової війни під командуванням генерал-майора А. Денікіна «за стійкість і бездоганне виконання завдань командування».

Місцем постійної дислокації ще із початку формування бригади стала Одеса. З'єднання переважно комплектувалося уродженцями Півдня України та Бессарабії. Окрім російсько-турецької війни 1877–1878 рр., бригада відзначилася під час придушення «Боксерського» повстання у 1900 р. у Китаї.

У 1905 р. бригаду направили на Далекий Схід, але вона прибула на завершальній стадії російсько-японської війни. Також у 13-му стрілецькому полку зберігалися відзнаки за похід до Угорщини («Усмирение Трансильванії») у 1849 р. та участь у поході до Румунії (проти турків) у 1854 р.; у 16-му полку – за участь у бойових діях у 1854–1855 рр.⁹ Під час допиту у ДПУ А. Посохов згадав про участь 4-ї стрілецької бригади у миротворчій місії на о. Крит у 1908 р.¹⁰

Бойова діяльність під час Першої світової війни переформованого у дивізію з'єднання досліджувалася А. Керсновським:

«4-а стрілецька дивізія – Залізні стрільці – була всю війну ударною фалангою 8-ї армії Брусилова під час наступу, “дивізією швидкої допомоги” під час оборони, що допомогла за перші 14 місяців війни 16 різним корпусам. У перших боях бригаду очолював герой Шипки генерал Бауфал, що здав її генералові

⁸ *Звегинцов В.В.* Хронология Русской армии, 1700–1917 г. Ч. 2–3. Хронологические указатели. – Париж, 1962. – С. 62, 63, 68.

⁹ *Звегинцов В.В.* Русская армия 1914 г.: Подробная дислокация, формирования 1914–1917 гг., регалии и отличия. – Париж, 1962. – С. 86.

¹⁰ *Pepelasis Minoglou I., Sokolovskaia O., Louri H.* Greek diaspora merchant communities of the Black sea and the sea of Azov and the Greek-Russian trade: 1870–1917. Athens, 1994. Research center. Athens University of Economics & Business.

Денікіну, який водив її у бій з серпня 1914 р. до серпня 1916 р. Після нього командирами були генерали Станкевич та Батранець. Монастержиська, Хирів, Стрий восени 1914 р. Дукло, Кросно, Ясло, а потому Лутовиська, Творильня, оборона Перемишля, волинські бої під Луцьком у вересні 1915 р. (де відзначився Марков з 13-м полком), Чарторийськ, де 16-й полк захопив повністю Східнопруський 1-й Гренадерський кронпринця полк, а в компанію 1916 р. – Луцький прорив, Затурці, Кошев... Всього дивізією за війну було взято 70 000 полонених та 49 гармат. 16-го стрілецького полку підполковник Удовиченко (згодом командир полку) був у цьому званні нагороджений орденом святого Георгія 3-го ступеня за Чарторийськ»¹¹.

Із 1915 р. 4-а стрілецька дивізія входила до 40-го армійського корпусу, восени 1917 р. – у складі 9-ї армії Румунського фронту. Враховуючи те, що переважну більшість особового складу дивізії становили українці, включаючи начальника дивізії та частину командирів полків, у грудні 1917 р. вона оголосила себе українською. Дивізію вилучили із 40-го армійського корпусу та передали до 10-го Українського корпусу. Разом із 31-ю піхотною дивізією 10-го корпусу 4-а стрілецька дивізія на початку січня 1918 р. була зосереджена у м. Ямпіль, а 9 лютого 1918 р. отримала наказ рухатися у район м. Гайсин.

Після підписання Берестейського миру та початку окупації України німецькими і австрійськими військами 4-а стрілецька дивізія з розгорнутими українськими прапорами вирушила до Одеси. Начальником дивізії у той час залишався генерал Микола Батранець, його помічником – полковник Михайло Удовиченко. До міста дивізія вступила одночасно з австрійськими військами, причому її полки залишалися із чисельним особовим складом, зокрема, 14-й стрілецький полк мав 600–800 багнетів. Згодом переважна більшість вояків дивізії демобілізувалася.

1918 р. у складі Армії Української Держави було здійснено спробу використати кадри 4-ї стрілецької дивізії і сформувати з них українську 5-у пішу дивізію. Але ці спроби зазнали фіаско. Наприкінці 1918 р. вже у складі білогвардійської Доброволь-

¹¹ Керсновский А.А. История русской армии. – М., 1994. – Т. 4. – С. 190–191.

чої армії, з кадрів «залізних стрільців» було створено збірний полк 4-ї стрілецької дивізії, який існував наприкінці 1919 р.¹²

Поразка імператорської Росії у Першій світовій війні та розформування 4-ї стрілецької дивізії у 1918 р. поставили крапку в її історії. Рештки фондів дивізійного та полкових архівів нині зберігаються у Москві¹³.

Питання про збереження пам'яті про бойове минуле 4-ї стрілецької бригади постала ще наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме у той час почали виходити різні видання, присвячені історії окремих частин бригади¹⁴.

Із протоколу попиту А. Посохова від 12 січня 1931 р. стало відомо, що генерал Денікін любив 4-у стрілецьку бригаду, оскільки він був зобов'язаним швидким просуванням шаблями військової кар'єри. Під час зустрічі А. Посохова і А. Денікіна останній міцно потис руку музейнику і подякував «за збереження музею 4-ї стрілецької бригади».

Матеріали допиту також підтвердили, що родичем А. Посохова був адмірал О. В. Колчак. Мати адмірала Колчака – Ольга Іллівна Посохова (1855–1894), походила з донських козаків і херсонських дворян. Її родина переїхала з Херсонської губернії в Одесу. Батько Ольги Іллівни був останнім одеським градоначальником – його у 1920 р. розстріляли більшовики. Ольга Посохова вийшла заміж за удвічі старшого, 36-річного Василя Івановича Колчака. 4 листопада 1874 р. у Петербурзі у неї з'явився на світ син Олександр – майбутній адмірал. Згодом О. І. Колчак

¹² Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К., 2009. – С. 248–252.

¹³ Фонды Российского государственного военно-исторического архива. Краткий справочник. – М., 2001. – С. 86, 119.

¹⁴ Див.: Котляр Л.И. Тридцатипятилетня годовщина 14 стрелкового полка [1856–1891]. Заметки из материалов по истории полка. – Одесса, 1891. – 39 с.; Загоровский В. Д. К полувековому юбилею 13 стрелкового полка 1843–1893. Заметки из материалов истории полка. – Одесса, 1893. – 109 с.; Завиша Н. И. Краткая история 13 стрелкового полка. – Одесса, 1906. – 36 с.; Солдатская памятка 2 батареи 4 стрелкового артиллерийского дивизиона, 1892–1908 гг. – Одесса, 1908. – 62 с.; Памятка 16 стрелкового императора Александра III полка. – Спб, 1910.

народила доньок Катерину і Любов, але вони померли у дитинстві. Ольга Іллівна, за свідченням дружини адмірала Софії Федорівни Колчак (Омирової), була:

«красива козачка, спокійна, тиха, добра і сувора. Виховувалася вона в Одеському інституті і була дуже набожна [...]. Олександр Васильович її дуже любив і на все життя зберіг пам'ять про довгі вечірні, на які ходив хлопчиком зі своєю матір'ю до церкви».

У різних сучасних довідкових виданнях є розбіжності в біографічних даних самого О. Колчака. Так, рік його народження в одних джерелах вказується 1873, в інших – 1874. Тим часом, в метричній книзі Троїцької церкви села Олександрівського Петербурзького повіту під № 50 записано:

«Морський артилерії у штабс-капітана Василя Іванова Колчак і законної дружини його Ольги Ільїної, обох православних і першошлюбних, син Олександр, народився четвертого листопада і хрещений п'ятнадцятого дня грудня місяця вісімсот сімдесят четвертого року»¹⁵.

Документи Одеського архіву істотно розширили інформацію про родинні зв'язки адмірала Колчака по материнській лінії. Дід адмірала Ілля Михайлович Посохов (1810 р. н.) був купцем 1-ї гільдії, гласним міської думи, членом Дисконтного і Судового комітету в Одеській конторі комерційного банку, Опікунського в'язничного комітету, Комітету піклування незаможних жителів, почесним громадянином міста, що засвідчувалося грамотою № 989/62 від 21 липня 1858 р. У шлюбі із Євдокією Родіонівною він мав сина Олександра, трьох доньок – Надію, Любов і Ольгу¹⁶.

У 1851 р. І. Посохов звернувся до будівельного комітету про дозвіл на будівництво будинку на Катерининській вулиці. Цей триповерховий будинок стоїть і понині у 300 м від Потьомкінських сходів. У липні 1859 р. І. Посохов увійшов до складу Особливого комітету зі написання «Положення громадського управління Одесою». Дослідник Олександр де-Рибас відзначав,

¹⁵ *Звегинцов В.В.* Русская армия 1914 г.: Подробная дислокация, формирования 1914–1917 гг., регалии и отличия. – С.48.

¹⁶ Там же. – С. 48.

що І. Посохов був серед тих осіб, які вимагали кардинальних змін у міському житті. У скрутній ситуації 1868 р., коли через брак коштів припинився ремонт вулиць, І. Посохов і 12 містян заплатили всі витрати із укладання бруківки. Помер дід Верховного правителя 24 травня 1886 р. у віці 76 років. Його поховали на міському кладовищі.

У другій половині XIX ст. в одеських довідниках згадувалися чотири Посохови: Ілля Михайлович, який мав серед дітей дочку Ольгу; Андрій Михайлович, почесний громадянин, який мав чотирьох синів і двох дочок - Олександру і Катерину; Логін Михайлович – купець 2-ї гільдії; почесний громадянин Іван Андрійович. Чи перебували ці Посохови у родинному зв'язку – поки не встановлено.

Із захопленням більшовиками влади в Одесі Андрій Іванович Посохов у 1920 р. представив довірений йому музей комісару у військових справах Богданову, який розпорядився облікувати військово-історичний музей. До 7 листопада 1923 р. всі експонати були перевезені до клубу 51-ї стрілецької дивізії та встановлені в новому приміщенні. Рішення про створення музею підтримав партійний осередок гарнізону. Музей був отримав назву «Військово-історичний музей ім. М. В. Фрунзе при Будинку Червоної армії і флоту». А. І. Посохов знову був призначений завідувачем музеєм.

У жовтні 1930 р. розпорядженням 4-го відділу військового округу А. Посохова звільнено з посади завідувача музею. Йому призначили пенсійне забезпечення у розмірі 29 руб. 75 коп.

Після звільнення із посади А. Посохова, пройшла перевірка наявних у музеї експонатів. Під час допиту начальник музею Червоної армії та завідувач Кабінетом бойової і політичної підготовки Живов (дата допиту у матеріалах слідчої справи «Весна» не вказана) свідчив, що із 14 станкових кулеметів лише один був несправний, із 9 ручних кулеметів – також один:

«Наявні кулемети на даний день мають чудову якість стволів, замків та повністю готові для використання, за винятком дрібних частин, які легко можливо виправити. Зазначене дає підстави говорити про те, що дані кулемети не могли бути в союзі мисливців і, навіть, в старому музеї. Так як у період Імперіалістичної

Командувач військами України і Криму М. Фрунзе вручає Почесний революційний Червоний Прапор начальнику 51-ї дивізії П. Дибенку. Крим, 1921 р.

війни справною зброєю музеї не поповнювалися. Доповнюючи сказане – в період громадянської війни в Одесі такі кулемети ніколи би не залишилися в музеї, а були би вилучені»¹⁷.

Наявність у музеї справної зброї, родинних стосунків із адміралом О. Колчаком, служба у царській армії зумовили жорстоке покарання 64-річного колишнього офіцера. Його обвинуватили в участі у змові, приховуванні зброї і засудили до розстрілу. Вирок був виконаний 3 липня 1931 р.

Матеріали архівно-кримінальної справи № 67093-ФП на А. І. Посохова були переглянуті прокуратурою УРСР. Відповідно до ст. 1 Указу СРСР від 16 січня 1989 р. «По додаткові заходи стосовно встановлення справедливості по відношенню до жертв політичних депресій, які мали місце в період 30–40-х і початку 50-х років» Андрій Іванович Посохов був реабілітований 9 серпня 1989 р.¹⁸

¹⁷ ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67093-ФП, т. 2135, арк. 6.

¹⁸ Там само, арк.136.

Для ілюстрації діяльності А. Посохова пропонуємо протокол його допиту від 12 січня 1931 р. із архівно-кримінальної справи № 67093-ФП.

Протокол допиту Андрія Івановича Посохова

12 січня 1931 р.

Я, ПОСОХОВ Андрей Иванович, родился в 1867 году, 17-го февраля в г. Одессе. Отец мой – Иван Андреевич Посохов – одесский купец 1-й гильдии, умер, когда мне было 17 лет. Отец мой занимался подрядами в течении 18-ти лет, поставками на Военное ведомство. Имел имущество недвижимое в Ростове-на-Дону: мельницу паровую, дом в городе; кроме того, в Одессе дом на Екатерининской улице, в Воронцовском переулке. Эти дома и мельницу получил по наследству от своего отца – Андрея Михайлова.

В конце своей жизни, благодаря неудачным и убыточным подрядам разорился, психически расстроился и умер от кровоизлияния в мозг. После смерти отца я явился отцовским наследником на оставшееся имущество, которое выражалось только в мельнице, обременённое значительными долгами казне по подрядам и частными долгами. В конце концов, от ликвидации мельницы и вообще наследства в пользу мою осталось наличными деньгами до 50 тысяч рублей, которые я обратил в процентные бумаги Херсонского и Бессарабского банков. Мать моя – Посохова Анна Семёновна, урождённая Вережирина – дочь курьера Института Путей сообщения в Ленинграде¹⁹. Мать умерла в 1920–1921 годах (точно не помню) в Одессе от дизентерии. Имущества своего не имела.

Первоначальное образование я получил домашнее и поступил сразу в 3-й класс Ростовского реального училища. 3-й и 4-й классы я был в Реальном училище. После разорения отца, я и мать переехали в Одессу, где я поступил в Одесское реальное училище святого Павла, где прослушал 6 классов, а дополнительный 7-й класс не прошёл. К этому времени отец мой совершенно разорился и отказался мне помогать в дальнейшей

---

¹⁹ Так у тексті.

учёбе. У матери моей совершенно не было средств помогать мне, и я решил поступить вольноопределяющимся в 59 пехотный Люблинский полк 15 дивизии. В 1884 году я был зачислен в полк. В августе того же года я был отправлен в Одесское пехотное юнкерское училище, которое окончил в 1886 году и обратно отправлен был в тот же полк подпрапорщиком. В дальнейшем я для производства в офицеры переведён в 14, а затем в 13-й стрелковый полк. Произведён в офицеры в 13 стрелковом полку в 1889 году в подпоручики. В полку за 25-ти лет моей службы занимал различные должности и окончил службу командиром 7-й роты в чине капитана. В 1904 году в феврале месяце добровольно вызвался отправиться на Дальний Восток, где принимал участие в военных действиях в составе 71-й Пехотной Дивизии и штабе 1-й Армии. Время, проведённое на Дальнем Востоке, приказом по В[ысочайшему] В[олеизъявлению] я был зачислен по армейской пехоте и после окончания войны вновь был переведён в 13-й Стрелковый полк. В 1906 году в августе в составе полка был отправлен на остров Крит на смену Житомирского полка²⁰. На острове Крите полк с 6-ю ротами стояли в Ретише.

7 [рота] Посохов и 8 [рота] полковник Джевановский генштаба²¹ – стояли в Канен для охраны нашего консульства. Главным комиссаром острова был Заимис и представитель Парламента Критского Винеzsиде. Управлялся остров Парламентом и Верховным комиссаром и советом Консулов: русский – Пеле-

---

²⁰ Миротворча місія на Криті була пов'язана із міжрелігійним конфліктом між мусульманами і християнами у 1897 р. Для припинення масової загибелі населення європейські держави направили миротворчий військовий контингент. Для управління островом була створена Рада із адміралів 6 європейських країн: Великобританії, Франції, Росії, Італії, Німеччини і Австро-Угорщини. 1 березня 1897 р. за наказом імператора Миколи II командуючий Одеським військовим округом сформував зведений загін у складі батальйонів 14-го стрілецького полку 4-ї Залізної бригади, 56-го Житомирського полку 14-ї піхотної дивізії, 6-ї гірської батареї 13-ї артилерійської бригади. Він був направлений на о. Крит.

²¹ Так у тексті. Полковник Джевановський був зачислений за Генеральним штабом (тобто мав право отримати посаду у Генеральному штабі).

хан, итальянский – Лебрехт, французский и английский (фамилии не могу припомнить). Оккупирование острова продолжалось в течении поддержания порядка на острове между жителями. Население острова смешанное – турки 45 тис. и греки 305 тыс. На острове имеется судная бухта²², в которой могут разместиться военные эскадры всех государств Европы. Вот на это обстоятельство претендовали, как Греция, так и Турция, ввиду этих обстоятельств и послан оккупационный отряд от заинтересованных в этом процессе государств:

Командовал полком – полковник Рожковский;

–"– 1 б-н – Новак-Швейковский;

–"– 2 б-н – Поповиченко.

Командир 1-й роты – Голцубов, Зав[едающий] Хоз[яйственной частью] фон Ланг.

–"– 2-й –"– – Загорский;

–"– 3-й –"– – Генерального штаба – фамилии не помню;

–"– 4-й –"– – Шакин;

–"– 5-й –"– – Кузьмин;

–"– 6-й –"– – Жернович;

–"– 7-й –"– – Посохов;

–"– 8-й –"– – Джевановский – мл[адший] офицер Ско-
родинский.

Младших офицеров – не помню.

С возвращением полка в Одессу в 1908 году я вышел в отставку с производством в подполковники и пенсией. Как я писал раньше, по наследству отца я получил до 50 тысяч рублей и обратил их в процентные бумаги. Находя невыгодным и убыточным держать капитал в процентных бумагах – я решил построить дом, что и выполнил в 1902 году. Ввиду того, что капитала моего на это не хватило, то я постройку заложил в Городском Кредитном Обществе, следствии чего я сделался членом Общества и при первых выборах был избран в число упомянутых.

---

²² Так у тексті.

Ко времени моего выхода в отставку открылась одна вакансия оценщика Общества, я подал заявление о принятии меня на службу в Городское Кредитное Общество на эту должность и Правление Общества меня приняло. В это же время начались выборы в Одесскую Городскую Думу и мне, как старому старожилу города (мой дед Андрей Михайлович перешёл в Одессу в 1830 году) было предложено отставным генералом Кардиналовским и Полетаевым баллотироваться по семинарскому списку (Мойсеевскому) в состав Думы – гласным, куда я был избран. На второй год существования Думы был возбуждён в Думе вопрос об открытии в городе ломбарда и банка. Я был избран распорядителем ломбарда и А. М. Де-Рибас – директором банка. Дума была монархическая. Избран в распорядители ломбарда я был в 1910 году и в тоже время ушёл из Городского Кредитного общества.

Как гласный думы я принимал участие в работах комиссий: водопроводной, мостовой, канализационной, Павловского здания дешёвых квартир и казарменной. В прениях думы не принимал участия, так как не обладаю ораторскими способностями. Благодаря моему заявлению по благоустройству города, было выполнено: 1) в Павловском здании дешёвых квартир был построен во дворе флигель и тротуар асфальтовый, выстроены казармы для 8-го Казачьего полка и 15 артиллерийской бригады и замощена Пушкинская улица.

Состав Думы гласных был: Мойсеев – городской голова, Масленников – его заместитель, Агеев – доктор, Бухштаб, Бицюк, Донцов, Прокуцин Л.А., Пешкина Б.А., Сигеев А., Полетаев Е.А., Кардиналовский, Корш, Клименко Ефим Филиппович – профессор-химик, Синкевич-Корж – доктор, Павлов С.П., Масканев С.С., Рестель Э.В., Микешин, Левашев – профессор, Яловигов Е. и брат его и проч. и проч.

Как бывший военный – я был монархист, но при этом в монархических союзах не состоял и решительно никакого не принимал участия в обучении военного строя в монархических организациях. Служа в рядах 4 стрелковой бригады и в 13 стрелковом полку, по моей инициативе, был организатором военно-исторического музея 4 стрелковой бригады и, кроме того, я

состоял ктитором бригадного храма²³. В 1911 году в мае месяце, в Ленинграде²⁴ по приказу царя были собраны со всей России потешные войска. От Одессы отправлялись 2 эшелона в 2-х поездах²⁵. В состав потешных входили: ученики народных и городских школ, в том числе и школы монархических организаций. В качестве квартирмейстера от Городской Думы я был назначен для наблюдения за довольствием и расквартированием этих команд на это только время. Во время Пеликановского состава Думы²⁶ – я был распорядителем ломбарда и как таковой (служащей городской Думы) не имел права состоять гласным Думы по Городскому положению.

В 1912 году наступил год 25-летию со дня Шипкинских боев в войну 1877–1878 годов²⁷. Начальник бригады Г. М. Боуфал по этому поводу подал рапорт по команде о том, чтобы ознаменовать этот день, построить храм-памятник. Ходатайство Г. М. Боуфал было уважено, и из Комиссии по постройке казарм было отпущено 180 тысяч, на эти деньги и был построен храм-памятник на имя Св. Стефана в память 25-летия Шипкинских боев. Я, как ктитор бригадной церкви, вошёл в состав строительной комиссии – членом её.

В момент объявления империалистической войны в августе 1914 года я состоял распорядителем городского ломбарда и состоял в отставке. С объявлением мобилизации я был призван на действительную военную службу и назначен Штабом округа

---

²³ *Ктитор* – спеціальна посада (церковний староста), який здійснював господарче обслуговування військового храму. На відміну від виборних церковних старост у цивільних храмах, ктитори призначалися командиром військової частини.

²⁴ Так у тексті. У 1911 р. місто називалося Санкт-Петербург.

²⁵ Так у тексті.

²⁶ Склад міської думи часто називали за прізвищем діючого голови. У даному випадку *Бориса Олександровича Пелікана* (1861–1931). Був обраний міським головою у 1913 р.

²⁷ Йдеться про бої на Шипкінському перевалі (Болгарія) 21–26 серпня 1877 р. під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. У цих боях брала участь 4-а стрілецька бригада.

начальником Одесского Эвакуационного пункта. Через 3–4 месяца пункт этот был расформирован, и я был переведён в 464 Дружину гос[ударственного] ополчения, с прикомандированием в штаб округа для поручений. В конце 1915 года был назначен штаб-офицером в Управление коменданта города.

Февральская революция меня застала в Управлении коменданта города Одессы (Преображенская, 28). О перевороте было сообщено приказом Штаба округа и было предложено привести нас в Управление коменданта города к присяге. Весь состав Управления примкнул к новому правительству, и мы по этому поводу приняли присягу. Для нас смена правительства была полной неожиданностью. Тут же были сделаны выборы всего состава управления, и был я избран в число сотрудников.

Я, как старый офицер и прослуживший в армии до 1914 года двадцать пять лет, решительно терялся в получаемых сведениях о действующей армии. Получаемые письма из 4-й бригады от товарищей-офицеров и нижних чинов поражали меня: упадок дисциплины в войсках, полная нераспорядительность высшего начальства, бестолочь по вопросам снабжения, бесконечная смена начальствующих лиц, как военных, так и гражданских. Одним словом, я чувствовал, что монархический строй изжит в своё время и что наступает время, когда монархический строй должен быть заменён каким-то другим, каким же другим – я не мог себе представить.

И вот, когда наступило новое Временное Правительство, я его приветствовал от всей души, я думал, что в нем будет спасение России. Считал, что в решение вопроса, какой строй правления нужен – решить может Учредительное собрание. Работа в Управлении Коменданта города протекала в самих тяжёлых условиях, когда нам приходилось водворять порядок между воинскими частями города. Например, нам приходилось проверять караулы, где мы наталкивались на вопиющие нарушения, как азбучных параграфов гарнизонной службы и устава дисциплинарного. Я начал чувствовать, что для России Временное Правительство ничего не сделает и что-то нужно ей другое. Летом, я помню, прочёл в местной газете, что в Петрограде образовалась Северная Коммуна, и тогда я подумал, что может

быть именно строй коммунистический поможет нам выйти из этого тупика.

В один из дней начала октября²⁸ в Управление Коменданта пришла команда вооружённых матросов и объявила нам, что Временное Правительство как таковое перестало существовать и теперь повсеместно в России Правительство Советов под руководством коммунистической партии. Так как настроение в Управлении было приподнятое, и мы ждали нового выхода из создавшегося положения, то предложение матросов работать в компартии, нас не удивило и мы как один, сотрудники изъявили своё согласие служить при советах.

В дополнение к впечатлению о работе в Управлении Коменданта от февраля до октября [1917 г.] докладываю, что в Одесском Гарнизоне появилась масса различного рода аферистов под возможными марками офицеров и т. п. Их приходилось арестовывать и при этом производить дознание, или, лучше сказать, целые следствия. Камеры для арестованных были переполнены. Сплошь и рядом совершались побегии из таковых. На улице стали очень частыми явления открыты грабежей. На квартиры производились массовые налеты-грабежи. И во всех случаях, главным образом, принимали участие военные чины различных степеней старшинства.

Служба после октябрьского переворота в Управлении Коменданта протекала обычным порядком, но служба проходила вначале при очень тяжёлых обстоятельствах. На пароходе «Алмаз» разместился Исполком Совета, который твёрдой рукой начал водворять в городе порядок. Подчас приходилось слышать, что на «Алмазе» происходили очень тяжёлые и подчас несправедливые расправы, но что же поделаешь, где лес рубят, там щепки летят. Тут я должен сказать, что после февральского переворота я, служа в Управлении Коменданта, служил в ломбарде и, кроме того, не переставал заведовать музеем.

Весной 1918 года в город пришли украинцы. Первым комендантом города был генерал-майор Горбов, мой товарищ по Одесскому пехотному училищу. Г. М. Горбов в первую голову

²⁸ Так у тексті. Жовтневий переворот у Петрограді відбувся 25 жовтня (7 листопада) 1917 р.

всех сотрудников уволил от службы, как служивших у красных. К этому времени в город возвратились полки 4 стрелковой бригады и начали переформироваться в украинские полки. Помню, что командиром 14 стрелкового полка (как он назывался по-новому – не знаю) полковником Абрамовичем был потребован в полк для выяснения вопроса о выдаче мебели для полка, сданной на хранение в ломбард. Кроме того, начальник 4 стрелковой бригады, фамилию не помню, кажется Криштоненко, генерального штаба генерал-майор, распорядился произвести парад у парадного бригадного храма и я, как ктитора храма, должен был явиться в храм и в этих двух случаях одевал форму подполковника. При этом я считаю, что у гетмана не служил и содержание от него не получал.

Я считаю себя красногвардейцем на том основании, что войска красные при первом приходе были красногвардейские. Я же в этот период служил в Управление Коменданта, где имел непосредственное отношение к Красной гвардии. Комендантом города был Андрей Петрович Боровский. Со мной в то же время служил подполковник Старк Илья Карлович, который в дальнейшем служил в Морбазе (ул. Гоголя) и был по ходатайству Боровского утверждён в звании красногвардейца. О моей работе в Управлении Коменданта могут подтвердить бывшие сотрудники Коменданта в числе трёх лиц: фамилию помню одну, именно Макарова Григория, других двоих могу найти в городе (один из них, припомнил, Акулин). Работа моя протекала, главным образом, по караульному комендантству и производству дознаний.

Я считаю, что я при белых не служил, хотя я не сдал должности заведующего музеем и ктитора храма. Содержание от белых не получал. При приезде генерала Деникина в Одессу мне пришлось показать ему музей (генерал Деникин в [19]15 и [19]16 годах командовал 4 стрелковой бригадой). Генерал Деникин очень любил 4-ю стрелковую бригаду, так как она его выдвинула своими боевыми заслугами на дальнейшее повышение по службе. При встрече на территории храма он мне подал руку и крепко пожал, и благодарил за сохранение музея и храма. Я в это время был в военной форме.

Колчак – мой дальний родственник. Его мать, урождённая Посохова Ольга Ильинична, дочь моего двоюродного дядюшки Ильи Михайловича Посохова, умершего в 1800-х годах. Последний раз Колчака Шуру я видел на даче летом у моей двоюродной сестры Клименко А.М. – Колчак был в чине лейтенанта, в каком году я не помню, знаю только, что он собирался ехать в полярную экспедицию. В дальнейшем я совсем потерял связь с ним. При регистрации офицерства при белых (в помещении бывшего военного училища) мне заявили, что я, как имеющий более 50 лет и подполковник призыву, не подлежу. По службе белые мне ущерба не причинили.

Большое и решающее значение имел товарищ Волковинский Владимир Иванович в разрешении вопроса о моем невыезде за границу. Не помню какого числа, но этот день был последним днём эвакуации белых из Одессы, я встретил товарища Волковинского на углу Пушкинской и Дерибасовской, и мы имели с ним разговор по поводу моего отъезда. Он мне представил такие доводы, что я тогда решил не выезжать. После указанной встречи я дошёл до таможни и возвратился немедленно домой. За границу эвакуировались мои два двоюродных брата: Сергей Андреевич и Андрей Андреевич Посохов – сыновья моего дяди Андрей Андреевич Посохова, ростовского купца 2-й гильдии. Последние должности их: Сергея Андреевича Посохова – контр-адмирал главноначальствующий в Архангельске и Андрей Андреевич Посохов – генерал-майор, генерал-квартирмейстер 11 Армии.

Сергей выехал из Москвы с Датским Консульством, где он был секретарём, и Андрей выехал из Ростова-на-Дону с должности нотариуса. У белых они не служили. За весь этот период времени переписки не вёл. От Сергея во время голода получил одну посылку «Аровскую»²⁹ и письмо, в котором он меня запрашивал причины смерти моей тётки – Марии Владимировны Леонтович (по первом мужу Посохова), жены моего дяди Пет-

²⁹ Йдеться про американську організацію допомоги (American Relief Administration. – *анг.*), яка роздавала продуктові набори під час голоду 1921–1922 рр.

ра Андреевича Посохова. После этого я потерял с ними связь совершенно и адреса их не знаю.

У моей жены Анны Константиновны имеется родной брат Пятницкий Николай Константинович, инженер путей сообщений, бывший главный инженер Николаевского порта. В конце 1929 года был передан Н.О.Т.К. суду за какие-то злоупотребление по финансовой части и приговорён ко взысканиям, не знаю, к каким. В мае прошлого года был вызван в Москву ГПУ по какому-то делу – не знаю, в настоящее время, по имеющимся сведениям, сидит в Бутырке. В чем он обвинён – не знаю, одним словом, мне ничего не известно. У Н. К. Пятницкого есть жена Мария Александровна, француженка, уроженка г. Лиона. Пять–шесть лет тому назад выехала с сыном в Лион, главным образом, для операции уха сыну, кроме того, хотела повидать своих родителей. До 1927 года я был с ней в переписке чисто семейного характера. После издания приказа В[ысочайшего] В[олеизъявления] о запрещении военнослужащим вести переписку с лицами, проживающими за границей, я и моя жена прекратили писать ей. В каких отношениях в настоящее время Пятницкий мы с женой ничего не знаем.

С установлением Соввласти в г. Одессе в 1920 году я явился к комиссару по военным делам Губвоенкомата товарищу Богданову и доложил о вверенном мне музее бывшей 4 стрелковой бригады. Товарищ Богданов распорядился принять [музей] в распоряжение Губвоенкомата. Предварительно [он] дал распоряжение Военруку т. Седянину осмотреть его [музей] и дать свое заключение, что я и сделал в благоприятном смысле для музея. После этого был отдан приказ по Губвоенкомату (№ и число не помню) о том, что музей со всеми своими ценностями и библиотекой в 4000 томов в 8 шкафах был взят на учет губвоенкоматом, я зачислен на службу в 13 Пехотную школу³⁰ на должность заведующего оружием. Тов. Седянину было поручено наблюдение за музеем в смысле его пополнения новыми

---

³⁰ 13-а Одеська піхотна школа створена на основі Одеського військового піхотного училища.

експонатами, распорядка посещения его курсантами пех[отной] и арт[иллерийской] школ.

В тоже время я музей зарегистрировал в Губполитпросвете и механически вошёл в связь с музейным инспектором т. Зейлигером и прочими заведующими музеями г. Одессы. Осматривая музеи, как например, Археологический, Художественный и другие, я, между прочим, обратил внимание, что во многих музеях имеется большое количество экспонатов чисто военного характера, и они сложены как балласт. Имея небольшое помещение для музея бывшей 4 стрелковой бригады, где большая часть их [экспонатов] была уложена в ящики, по этому поводу я доложил т. Зейлигеру, что для пользы дела необходимо теперь же развернуть работу музея в большом масштабе. Для этого [надо] найти большее помещение и все военные экспонаты соединить и открыть новый музей и назвать его «Областным Военно-историческим музеем». Тов. Зейлигер очень горячо принял моё предложение, образовал комиссию в составе Музейного Инспектора Зейлигера (от Наробраза), т. Зарина от Губвоенкомата, инженера т. Линденера (от Инж[енерной] дистанции) и Дложевского (от Археологического музея) и я от музея бывшей 4 стрелковой бригады. В первом же заседании был выдвинут вопрос о помещении для «Областного Военно-исторического музея», и мною было указано на помещение бывшего дворца войск Одесского округа, что на бульваре Фельдмана, где ныне размещён Дворец Моряка. На этом моем предложении комиссия и остановилась единогласно. Начальник Инж[енерной] дистанции т. Линденер доложил, что это возможно осуществить, так как в этом помещении временно размещена Хоз[яйственная] команда 51 стрелковой Перекопской дивизии. С этим предложением Комиссия в полной составе явилась к Комдиву-51³¹ т. Дыбенко³² и доложила свое пожелание открыть в помещении

³¹ Так у тексті.

³² Дибенко Павло Юхимович (1889–1938) – нар. у с. Людкове Чернігівській губ. (нині село Брянської обл., РФ). Від 1911 р. служив на Балтійському флоті. 1917 р. – голова ЦК Балтійського флоту. У жовтні 1917 – березні 1918 рр. – член РНК, нарком з морських справ радянської Росії. 1918 р. – на підпільній роботі в Україні й Криму. У грудні 1918 р. – командир 1-ї

дворца «Областной Военно-исторический музей» и [т. Дыбенко] заявил, что дивизия пойдёт навстречу по работе в музее всеми имеющимися у неё средствами, и назначил представителя от дивизии т. Бажана А.А.

В дальнейшем комиссия работала в направлении выработки уставов, сбора экспонатов и пр[очее] пр[очее]. Вопрос об отводе помещения во дворце затягивался. Наконец, в августе пришло распоряжение из Екатеринослава (У[краинского] В[оенного] О[круга]) об открытии в Одессе Военно-научной аудитории имени С. С. Каменева Военно-исторического общества.

Тов. Дыбенко распорядился распоряжение У[краинского] В[оенного] О[круга] передать Муз[ейной] комиссии для исполнения. Военно-научная аудитория должна была быть открытой в дни октябрьских торжеств, т. е. 7-го 1920 года. Было помещение освобождено от Хоз[яйственной] команды 51 стрелковой дивизии, отпущены средства на сбор и перевозку экспонатов и ремонт самый необходимый (застекление окон, рам, заделка крыши). Ввиду краткости времени по устройству музея, комиссия постановила с музеем бывшей 4 стрелковой бригады [и его] перевозкой обождать, к 7 нОября все работы были закончены.

1-го ноября распоряжением ГПУ я был арестован во время массовки³³. 1-го декабря я был освобождён и распоряжением тов. Дыбенко в составе комиссии был отправлен в Москву для доклада об открытии Военно-научной аудитории имени С. С. Каменева и Областного Военно-исторического музея. В состав комиссии вошли Комбриг т. Ольшевский, т. Калинин и я. К 15-му января 1921 года комиссия возвратилась в Одессу и доложила т. Дыбенко о своих действиях. Попутно в Москве в Главнауке я

бригади 3-ї української радянської дивізії. На початок 1919 р. – командуючий Групою військ Катеринославського напрямку, начальник 1-ї Задніпровської української радянської дивізії. Нарком із військово-морських справ і голова РВР Кримської республіки (травні–червні 1919 р.), командир 51-ї Перекопської дивізії. Згодом командував військами Середньозіатського, Приволзького, Ленінградського ВО. Арештований 26 лютого 1938 р., страчений. Реабілітований 1956 р.

³³ Ймовірно під час масової облави.

получил для музея до 10 очень ценных для музея экспонатов, а для аудитории до 200 томов книг различного наименования.

В августе было получено извещение Р[еволюционного] В[оенного] С[овета], что штаты музея не могут быть утверждены ввиду того, [что] ресурсы денежные [для] армии сокращают и потому командованию предлагается музей содержать на средства дивизии. Таким образом, до 1923 года музей плелся в хвосте всех одесских музеев. Я же оставался на штатной работе в 13 Пехотной школе, в то же время [был] заведующим музеем 4 стрелковой дивизии и, кроме того, состоял в совете областного Военно-исторического музея. Наконец, в начале 1923 года в Одессу прибыл штаб 6 стрелкового корпуса с комкором т. Васкановым³⁴. В это время т. Васканов поднял вопрос об открытии в Одессе Дома Красной армии в бывшем показательном клубе 51 стрелковой дивизии имени Троцкого. В это же время выяснилось, что дальнейшее пребывание Областного Военно-исторического музея во дворце войск невозможно, за отсутствием денежных ресурсов на ремонт. И вот, по согласованию этого вопроса с комдивом-51 тов. Княгницким³⁵, с тов. комкором-6 тов. Васкановым, было решено Областной Военно-исторический музей и Музей бывшей 4 стрелковой бригады перевести на 3-й этаж показательного клуба дивизии.

К 7 ноября 1923 года все экспонаты были перевезены и установлены в новом помещении. Общим собранием комсостава

³⁴ *Восканов (Васканов, Восканян) Гаспар Карпетович (Карпович)* (1886[?]-1937) – підполковник царської армії, брав участь у Першій світовій війні. Із 1918 р. – в Червоній армії. У 1918–1919 р. – командир 25-ї стрілецької дивізії. У 1919–1920 рр. – командувач 4-ю армією Східного фронту. У 1923–1924 рр. – командир 6-го стрілецького корпусу, у 1926–1930 рр. – військовий аташе СРСР у Туреччині, Фінляндії, Італії. У 1936–1937 рр. – заступник голови Осоавіахіма СРСР. Арештований у травні 1937 р., розстріляний. Реабілітований у 1956 р.

³⁵ *Княгницький Павло Юхимович* (1884–1937) – нар. у Тирасполі (нині Республіка Молдова). Учасник Першої світової війни, із 1918 р. – у Червоній армії. Із листопада 1919 – командир 58-ї стрілецької дивізії, брав участь у радяно-польській війні 1920 р., придушенні повстанського руху в Україні. У 1922–1924 рр. – командир 51-й Перекопської дивізії. Із 1928 р. – комендант Київського укріпленого району. У червні 1937 р. арештований, розстріляний. Реабілітований у 1958 р.

гарнизона был назван «Военно-исторический музей» имени М. В. Фрунзе при Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота]. С этого времени я утверждён в должности заведующего музеем, и работа в музее пошла на правильные рельсы. В конце 1923 года посетил Фрунзе М.В., обошёл все помещения Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота] и, выходя из музея, выразил мне благодарность за ту работу, которую я проделал в музее. Не буду останавливаться на трудностях моей дальнейшей работы в музее, но укажу, что полное отсутствие денежных средств и рабочих рук в музее с каждым годом усиливалось.

Я обратил внимание, главным образом, на посещение музея в экскурсионном порядке войск Одесского гарнизона с таким расчётом, что к концу года музей был осмотрен 75% [военнослужащих] Красной армии гарнизона. Кроме того, обращено было внимание на рабочих заводов, фабрик и мелких мастерских, ВУЗов, школ, различных профорганизаций. В этом отношении я достиг больших результатов. Статистические сведения по этому поводу, имеющиеся в музее в настоящее время, могут об этом свидетельствовать. Что работа велась правильно – могут свидетельствовать записи в книге мнений о музее. Книга эта хранится в музее. Ежегодно я возбуждал вопрос перед Правлением об утверждении штатов музея. Я получал содержание как заведующий стрелковым классом, в дальнейшем, как инструктор физкультуры 2-го разряда. Все мои ходатайства оставлены без удовлетворения. Наконец, по последнему моему ходатайству в 1928 году был командирован в музей начальник Центрального музея РККА при Ц[ентральном] Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], который нашёл, что музей представляет большую ценность, но отстаёт в работе по теперешним [требованиям] к военно-историческим музеям. Я объяснил, что полное отсутствие материальных средств не дают возможности приобретать соответствующий материал, отмечающий историю Красной армии и революционных войск. При этом товарищ начальник обещал выслать весь имеющийся материал по этому поводу. Товарищ начальник обратил внимание, что при музее работает кружок «Друзей музея», при этом сказал, что при Центральном музее РККА такового ещё нет. В 1929 году

среди лета учёным хранителем Центрального музея РККА был привезён в Одессу весь обещанный материал и им же установлен в залах 1 и 2. Экспонаты, оказавшееся без места, были сняты и упакованы в ящики и снесены на склад Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота].

В октябре пришло распоряжение 4-го отдела У[краинского] В[оенного] О[круга] [об] увольнении меня за преклонностью возраста в бессрочный отпуск, с назначением мне пенсии по закону. К 1 января с.г. я сдал должность товарищу Никову и освободился от [обязанностей] заведующего музеем. Таким образом, за 11 лет заведующего музеем Красной армии я получил пенсию в размере 29 руб. 75 коп. по расчёту 35% из 85 рублей штатного жалования инструктора физкультуры 2-го разряда.

Ввиду полного отсутствия материальных средств в музее и рабочих рук, я нашёл необходимым, по примеру некоторых отделов Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], организовал из болельщиков музея и членов Д[ома] К[расной] А[рмии и] Ф[лота] «Кружок друзей музея», получивший одобрение со стороны Правления и начальника тов. Альтшуля. Под его председательством была открыта весной 1926 или 1925 году (точно не помню) деятельность кружка. На заседании присутствовало человек 12. Деятельность кружка была, главным образом, направлена на оказание во всех отношениях ему (музею) помощи. Для обмена мнений по работе музея, его пополнения и слушания докладов собирались не менее одного раза в месяц. Отчёты, протоколы заседаний кружка имеются в делах музея. Какие доклады были заслушаны за это время – в настоящее время я не помню. Список членов кружка «Друзей музея» при сем прилагаю с соответствующими отметками:

1. ЗЕЛЕНИН – бывший штаб-офицер, начальник 13 пехотной школы, теперь в бессрочном отпуске, преподаватель военных предметов в ВУЗах.

2. БЕРНАЦКИЙ В.А. – бывший подполковник, лектор, бывший преподаватель ОСО³⁶.

---

³⁶ Идётся про «Осоавиахим» – Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству – *рос.*

3. МАУТНЕР – член партии, рабочий 2 обувной фабрики, командир запаса, служил в Ч[астях] О[собого] Н[азначения].

4. ШПЕРЛИНГ – особый отдел.

5. СЕВАСТЬЯНОВ – член партии, рабочий, командир запаса.

6. ВИЛКО – член партии, бывший командир Одесского военкомата.

7. ПОЛЯКОВ Я.А. – фотограф-художник.

8. ПОЛЯКОВ Н.Н. – бывший полковник, красноармеец.

9. РОМАНОВ – член партии, красноармеец, ком[андир] бат[ареи] арт[иллерийского] полка 51 [дивизии].

10. ВОЛКОВИНСКИЙ В.Н. – член партии, бывший хранитель музея.

11. ЧИСТЯКОВ – бывший офицер, преподаватель военных предметов в ВУЗах.

12. ВЕНЦЕЛЬ – исполняющий должность, студент, морпех³⁷.

13. РОЗАНОВ И.С. – бывший сотрудник Инж[енерной] дистанции.

14. ЕФИМОВ С. – особый отдел.

15. ПОПОВСКИЙ В.Д. – докладчик, служащий ЦРК, бывший адъютант 13 Пехотной школы.

16. МЕБУС – бывший офицер, преподаватель военных предметов в ВУЗах.

17. КЛЕНОВ – бывший капитан, хранитель музея.

18. ЗУБКОВ – рабочий, бывший писарь Эвакопункта.

19. КУПРИЯНО – бывший офицер, преподаватель в ВУЗах.

Фамилии некоторых забыл, есть в деле музея. Поясняю, что с членами кружка близко не знаком и на квартире у них не бываю. ЗЕЛЕНИН – мой начальник по службе в 13 пехотной школе, с БЕРНАЦКИМ познакомился в 13 пехотной школе, он был начальником учебной части, с МАУТНЕРОМ – в музее, как болельщиком, с СЕВАСТЬЯНОВЫМ – тоже. С ВИЛКО – тоже, ПОЛЯКОВЫМ Я.А. – в Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], с ПОЛЯКОВЫМ Н.Н. познакомился в штабе 6 стрелкового корпуса, по случаю перевода музея в Д[ом] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], с РОМАНОВЫМ – в Д[оме] К[расной] А[рмии и] Ф[лота], с МЕБУ-

³⁷ Так у текстi.

СОМ – по службі в 13 пехотній школі, ПОПОВСКИМ – теж, с ЗУБКОВИМ – по службі на Евакопункті, с КЛЕНОВИМ – сослуживець по 4 стрелковій бригаді, с ВЕНЦЕЛЕМ – по знакомстві с родителями, отец – доктор, мати канцелярська служача, с ЧИСТЯКОВИМ – по службі в 13 пехотній школі, с КУПРИЯНОВИМ – теж, с ЕФИСОВИМ – в Д[оме] К[расної] А[рмії и] Ф[лота] в музеї, с ШПЕРЛИНГОМ – в Д[оме] К[расної] А[рмії и] Ф[лота], с РОЗАНОВИМ – в канцелярії інженера 12 училища, с ВОЛКОВИНСКИМ служив в 13 пехотній школі и [музеї] 4 стрелковій бригаді хранителем. Вне роботи с поименованными лицами я не встречался и на дому ни у кого не бываю.

Все мои старшие друзья-офицеры – убиты на последней войне, с молодыми я не сошёлся и ни у кого не бываю. Даже у моего соседа, бывшего сослуживца по 4 стрелковій бригаді товарища Кленова (улиця Белинского) я не бываю. Из молодых офицеров я никого в Одессе не встречал, так как их в лицо и не знаю.

Из состава городской Думы при белых знаю только Городского Голову Брайкевича³⁸, где он теперь – мне не известно. С Брайкевичем встречался в техническом Обществе. У него на дому не бывал и он у меня.

Категорически утверждаю, что ни в каких монархических союзах не состоял. Это было противно моим убеждениям. Состоял членом водопроводной комиссии, мне пришлось вести борьбу с членом той же комиссии Донцовым (председателем «Союза Русского Народа»³⁹) по поводу его действий по отноше-

---

³⁸ Брайкевич Михайло Васильович (1874–1940) у 1896 р. закінчив Інститут корпусу інженерів шляхів сполучень. Із 1914 р. – очолив Одеське відділення імператорського Російського технічного товариства. Відомий одеський колекціонер. У березні 1917 р. після арешту міського голови Б. Пелікана міністр внутрішніх справ Росії затвердив М. Брайкевича міським головою Одеси. Помер у Лондоні.

³⁹ Союз російського народу (*Союз русского народа – рос.*) – російська націонал-шовіністична, монархічна політична організація, заснована у жовтні 1905 р. Об'єднувала представників дворянства, духовенства, міської дрібної буржуазії, монархічно налаштованих робітників. Засновниками «Союзу» були О. Дубровін, В. Пуришкевич та ін.

нию к рабочим, не состоящих в Союзе. Об этом рабочие, не члены союза, знали и считали меня единственным заступником их интересов (выдача пособий, отпуска, по разным вопросам, где встречались интересы Союза и не членов). Я думаю, что на водопроводе город[ской] ст[анции] «Чумка» есть ещё рабочие, которые могут подтвердить занесённые мною факты. Это время относится к 1911 и 1912 годам.

Бывших офицеров (старых моих однополчан) я совершенно потерял из виду и в Одессе не встречал. На углу Белинского и Отрадной торгует инвалид – бывший офицер-капитан 13 стрелкового полка Шакин Виктор. В Красной армии он, кажется, прослужил два–три года, теперь дряхлый старик. Решительно я с ним не веду никаких разговоров, и настроение его не знаю. Никакой переписки с бывшими офицерами иногородними не веду, так как совершенно потерял с ними связь, и место пребывания их совершенно мне не известно. Также обстоит дело и с офицерами, ушедшими за границу.

Могу подтвердить, что перед отъездом за границу М. А. Пятницкой отношения между нами были очень натянуты и даже враждебные, но, несмотря на это, муж её Н. К. Пятницкий высылал ей в месяц приблизительно 50 долларов до 1929 года. В настоящее время высылка денег за границу прекращена. Писем не получаем и мы не знаем, что с ней и племянником. За границей я никого решительно не знаю, знакомые, я думаю, найдутся. Что касается переписки, то таковой с ними не вёл и не веду.

12/1.1931 г.

ПОСОХОВ

Допросил: уполномоченный

БАКШУК

ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67093-ФП, т. 2135, арк. 40–57.
Оригінал. Машинопис.

REFERENCES

1. Biliashvskyi, M.F. (1918). *Nashi natsionalni skarby*. – Kyiv: Shliakh. [in Ukrainian].
2. *Fondy Rossijskogo gosudarstvennogo voenno-istoricheskogo arxiva, kratkij spravochnik (2001)*. Moskva. [in Russian].
3. Kersnovskij, A.A. (1994). *Istoriya russkoj armii*. (Vol. 4). Moskva. [in Russian].

4. Kolchak Vasilij Ivanovich. (1913). *Voennaya e'nciklopediya*. (Vol. 13, p. 48). Sankt-Peterburg. [in Russian].
5. Korshak, Yu.F. (1975). Rossiya bez chempiona. *Saryj, saryj, futbol*. (pp. 92–98). Moskva: FiS. [in Russian].
6. Kotlyar, L.I. (1891). *Tridcatipyatiletnyaya godovshhina 14 strelkovogo polka [1856–1891]. Zametki iz materialov po istorii polka*. Odessa. [in Russian].
7. Mashtalir, V.V. (2015). Kulturno-muzeieznavchyi aspekt formuvannia viiskovo-istorychnykh muzeiv v Ukraini. *Zbirnyk naukovykh prats «Pytannia istorii nauky i tekhniky»*. (4 (36)), 48–61. [in Ukrainian].
8. *Pamyatka 16 strelkovogo imperatora Aleksandra III polka*. (1910). SPb. [in Russian].
9. Pepelasis Minoglou, I., Sokolovskaia, O., Louri, H. (1994). *Greek diaspora merchant communities of the Black sea and the sea of Azov and the Greek-Russian trade: 1870–1917*. Research center. Athens University of Economics & Business. Athens. [in English].
10. *Soldatskaya pamyatka 2 batarei 4 strelkovogo artilerijskogo divizionu. 1892–1908 g.g.* (1908). Odessa. [in Russian].
11. Tynchenko, Ya. (2009). *Ukrains'ki zbrojni syly, berezen' 1917 r. – lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chysel'nist', bojovi dii)*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Zagorovskij, V.D. (1893). *K poluvekovomu yubileyu 13 strelkovogo polka 1843–1893. Zametki iz materialov istorii polka*. Odessa. [in Russian].
13. Zavisha, N.I. (1906). *Kratkaya istoriya 13 strelkovogo polka*. Odessa. [in Russian].
14. Zvehyntsov, V.V. (1962). *Khronolohyia Russkoi armyy, 1700–1917 hh. Khronolohycheskye ukazately*. Chasty 2–3. Paryzh. [in Russian].
15. Zvehyntsov, V.V. (1962). *Russkaia armiya 1914 h.: Podrobnaia dyslokatsiia, formirovaniia 1914–1917 hh., rehaly y otlychya*. Paryzh. [in Russian].

**Mashtalir V. The fate of the Odessa Military History Museum
(in the light of archival-investigation of the case of Andrei
Ivanovich Posokhov «Spring»)**

The article highlights the history and activities of Military History Museum of the Odessa Culture House of the army and navy, and also the activity of its head Andrei Ivanovich Posokhov. Author analyzed the features of influence of socio-political situation 20–40 years of XX century on the military museology in Ukraine by the disclosure of historical figures and materials of the archives investigation case from the investigator fund the State Security Committee of USSR (code «Spring»).

The article reveals the personal achievements of Head of the museum and historical path that passed the museum led by AI Posokhov during 11

years. The article describe the fact of creating the first mug «Friends of the Museum» at the Odessa Military History Museum, which has become widespread. It was found degree of family connection between A. I. Posohov and Admiral Kolchak and also public activity in Odessa concerning establishing the Odessa football mug in 1908.

Key words: exhibit, expedition, museum-archive, Military History Museum.

УДК 94:[061:5](477)«1920/30»Арсен Хоменко

Василь МАРОЧКО*

Професор демографії Арсен Хоменко: «причина смерті – розстріл»

Уперше висвітлено наукову і державну діяльність українського демографа Арсена Хоменка, виявлено його наукові статті за 1920–1930-ті рр. про становлення і функціонування статистично-демографічної справи у радянській Україні. Він присвятив також наукові дослідження проблемі народжуваності і смертності другої половини ХІХ– першої третини ХХ ст., особливостям природного приросту населення, теоретичній розробці і методам демографічних досліджень. Встановлено критичне ставлення А. Хоменка до підсумкових матеріалів радянських переписів населення. Досліджено архівно-кримінальні справи на А. Хоменка за 1922 та 1938 рр., обставини його звільнення із органів статистики. Розкрито два демографічні прогнози за 1926, 1932 рр., загальної кількості населення УРСР у 1937 р.

Ключові слова: Арсен Хоменко, українська демографія, політичні репресії, НКВС, природній приріст населення, перепис.

---

* *Марочко Василь Іванович* – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Харків (далі – ГДА СБ України, м. Харків), спр. 014317, т. 2, арк. 506–508.